

Ryszard STRZELECKI

MYŚLENIE WEDŁUG SACRUM

W Wydawnictwie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II ukazała się książka Joanny Michalczuk *Między zwątpieniem a nadzieją. Wokół problematyki sakralnej w dramacie polskim po roku 1989*¹. Niejeden powód przemawia za tym, aby publikację tę zasygnalizować i przybliżyć szerszemu gronu odbiorców. Pracę cechuje aktualność problematyki i szeroka recepcja najnowszego polskiego dramatu. Studium operuje obfitym kontekstem badawczym, obejmującym najnowsze publikacje. Kontekst ten zapewnia wiarygodne ukazanie przesłania dramatów, a zarazem ujawnia zawarte w nich świadectwo ponowoczesnej kultury polskiej i związanych z nią dylematów antropologicznych, społecznych i związanych ze sferą sacrum.

Autorka skupiła się na problematyce sacrum. Część zasadnicza pracy – analiza wszelkich reprezentatywnych dla tej problematyki utworów – poprzedzona została obszernym wprowadzeniem, bogatym w treści merytoryczne i ustalenia metodologiczne, podzielonym na sekcje tematyczne. Prezentuje ono bazę teoretyczną niezbędną w postępowaniu badawczym, prowadzonym w kolejnych analitycznych rozdziałach

studium. Dlatego okazuje się też wyjątkowo przydatne w naukowej lekturze tekstu.

Joanna Michalczuk uwzględnia wszelkie konteksty badawcze, korzysta z analiz i refleksji, które ujmują reprezentatywne cechy dzisiejszego społeczeństwa – jego przekonania, sądy, pojmowanie świata, postawy religijne i zachowania. Wszystkie te dane i ustalenia zostały zaadaptowane do identyfikacji i analizy ważniejszych elementów przesłania dramatów. W opracowaniach akademickich, specjalistycznych, prym wiodą studia socjologów religii. Prace te eksponują dominujące tendencje społeczne współczesnej religijności. Przesądza to o wadze i użyteczności owych prac w badaniu utworów, w których problematyka religijna wiąże się właśnie ze społeczną i kulturową kondycją uczestników dramatycznych zdarzeń. Oczywiście to podstawowe uwarunkowanie nie wyczerpuje pełni religijnego wymiaru tych dramatów oraz ich złożoności – stąd istotne jest poszerzenie instrumentarium badawczego o inne aspekty problematyki sakralnej i o inne prace wypełniające kontekst badań, niezbędny w interpretacji tekstów. Prezentację tych prac przynoszą kolejne sektory wprowadzenia. Odrębnie i w różnych aspektach omawia autorka problematykę sacrum. Osobną część wprowadzenia zajmuje refleksja nad stanem teologii czy stanem duchowości. Każde z tych pojęć – teologii i duchowości – obejmuje zja-

¹ Joanna Michalczuk, *Między zwątpieniem a nadzieją. Wokół problematyki sakralnej w dramacie polskim po roku 1989*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2018, ss. 394.

wiska, które są wobec siebie opozycyjne. Przywołane zostały przez autorkę typowe dla dzisiejszego relatywizmu sacrofanum, sacrum ujmowane w kategoriach biologiczno-antropologicznych, oraz przeciwstawne im sacrum typowo chrześcijańskie (faktycznie sanctum) – kategoria istotna w badaniach literaturoznawczych. Jeszcze wyraźniej ta rozległa, biegunowa perspektywa ujawnia się w namyśle nad teologią, która obok podstawowej refleksji teologicznej przybiera postać postsekularnej kryptoteologii. Podobne przeciwieństwa i rozgałęzienia dróg cechują też współczesną duchowość. Przejawia się w tym znamienne dla całej dzisiejszej kultury zjawisko dynamicznej zmienności, przeobrażeń i utraty tożsamości. Tak zarysowane szerokie spektrum opracowań ujawniających specyfikę dzisiejszego chrześcijaństwa wypełnia warsztat Joanny Michalczuk. Jego potencjał badawczy pozwolił zinterpretować liczne, tematycznie i ideowo zróżnicowane dramaty. Wykorzystując konteksty, autorka omawianej tu książki dopasowała je do treści utworów i subtelnie odniosła do ich wielorakiej problematyki. W większości utwory te diagnozują postawę „wątpiącą”, przejawiającą się w zagubieniu, „uprawianiu” religijności „użytecznej” na miarę różnych potrzeb, a także zanik wiary w Boga i relacji z drugim. Refleksja ujawniająca nowoczesną sytuację w świecie dramatów i w kulturze nie zamyka się jednak w kręgu negatywnie rysujących się obrazów i konstatacji. Okazuje się – wskazuje na to całe studium – że dopiero uwzględnienie „pozytywnego” bieguna gwarantuje właściwą wykładnię sensu utworów, także tych, które świadczą już tylko o utracie związku z transcendencją. Nawet dramatów wyrażających obojętny czy krytyczny stosunek do religii nie da się bowiem zrozumieć bez odniesienia do chrześcijańskiej nadziei. Właściwie każdy tekst ujawnia „ślady” tych odniesień, ale też ich konieczność. Toteż wyrażone w tytule zagadnienie: „Między zwątpieniem

a nadzieją”, jest sprawą wewnętrznego porządku dramatów, a nie arbitralnej decyzji badacza. Autorka bada to, co identyfikuje jako zawarty w tekstach problemat sensu czy – mówiąc inaczej – realizowany w nich paradygmat człowieka nadziei (nadziei posiadanej, odzyskanej bądź utraconej).

Trzeba docenić rozpoznanie i wybór tego paradygmatu jako przedmiotu rozprawy. Joanna Michalczuk postępuje konsekwentnie, kierując badawczą uwagę na tę najgłębiej zarysowaną sytuację i jej „obiektywność”. Można oczywiście dramaty te ujmować w konceptach sakralnych samego postmodernizmu, bez całego spłotu pojęć związanych z kategorią nadziei. Efektywność poznawcza takiego studium – z powodu owego „niedopełnienia” i ułomnej koncepcji kondycji ludzkiej – byłaby jednak znikoma.

Dalsze zabiegi badawcze wyraźniej już zależą od warsztatu Joanny Michalczuk. Autorka podejmuje decyzje dotyczące wyboru kontekstów oraz procedury interpretacji. Na organizowaniu kontekstów religijnych zaważyło jej doświadczenie, wiedza, trafność doboru elementów chrześcijańskiej tradycji i posłużenia się nimi. Jest to zresztą sytuacja typowa w badaniach humanistycznych, szczególnie literackich, gdzie subiektywne walory badacza paradoksalnie dają gwarancję interpretacyjnej „obiektywności”. W omawianym studium rola badacza nabiera większej jeszcze wyrazistości. Narracja Joanny Michalczuk jest stanowcza i osobista. W całej książce zauważyć można swoistą personalizację kontekstów badawczych, polegającą na nieustannie aktualizowanym, „czuwającym” rozumieniu tekstu i dylematów religijnych w aurze nadziei.

W niektórych częściach studium, gdy wymaga tego sytuacja interpretacyjna, wpływ chrześcijańskiego „rdzenia” zaznacza się wyraźniej. Pojawiają się na ogół nawiązania do nauczania Jana Pawła II, odniesienia do zwrotu ku dzisiejszej kondycji człowieka obecnego w wypowiedziach Tomasza Halika czy liczne przywołania myśli Józefa

Tischnera, skupionej właśnie na chrześcijańskiej nadziei, rozumianej jako przełamanie zagubienia, wątplenia i acedii.

Rozprawa Joanny Michalczuk ma charakter pionierski. Wkład autorki w badanie literatury polega na systematycznym opracowaniu wymiaru sakralnego najnowszej dramaturgii polskiej. Przedsięwzięcie to okazało się jednak możliwe dzięki poszerzeniu perspektywy badań. Autorka udoskonala metodę lektury sakrologicznej, wychodzi poza „klucz” interpretacji sakralnych typowych dla polskiej tradycji badawczej i szkoły lubelskiej. Udoskonalenie metody sakrologicznej polega na użyciu klasycznych terminów w złożonym, „trudnym” kontekście kultury ponowoczesnej, pozostającej w intensywnej konfrontacji z aktualną myślą chrześcijańską. Interpretacja licznych, różnorodnych tematycznie dramatów ukazuje spektrum możliwych wariantów sakralności w skomplikowanej sytuacji dzisiejszej kultury i dzisiejszego człowieka. Myślenie wedle sacrum towarzyszy całości wywodu, wiąże się z nieustannie podejmowaną kwestią doświadczenia duchowego i otwarcia na wartości ostateczne. Autorka doskonale przygotowała grunt do tych rozważań. Już we wstępie obszernie omawia badania nad sacrum i sanctum, tym samym ustala narzędzia prowadzonych w toku rozprawy analiz. Ten typ sakrologicznej refleksji współgra z – ważniejszą jeszcze dla całego studium – problematyką nadziei chrześcijańskiej.

W przekonaniu recenzenta stan badań przedstawiony przez autorkę jest niemal kompletny, co w dzisiejszej humanistyce literackiej zdarza się stosunkowo rzadko. Mnogość przywołanych studiów wymagała skutecznej koncepcji ich prezentacji – i to zadanie autorka spełniła. Omówienie najważniejszych prac znalazło się w tekście głównym, natomiast wypowiedzi mniej znaczące, dopowiedzenia, sądy interpretacyjne i krytyczne zostały zamieszczone w rozległych przypisach.

Książka podzielona jest na trzy części, a wewnątrz nich na rozdziały, po cztery w każdej części. Część pierwsza obejmuje refleksję nad współczesną kondycją człowieka, której wyróżnikami są relatywizm i spłylenie wymiaru religijnego. Sacrum chrześcijańskie w dzisiejszych warunkach traci status bytowy, a doświadczenie sakralne zostaje sprowadzone do doraźnie przeżywanej wartości wykreowanej w procesach społecznych tudzież do kulturowej i językowej konwencji. Sprawę utraty pełnego, bytowego statusu sacrum autorka rozpatruje w czterech rozdziałach: „Człowiek w grze o życie” (zob. s. 59-82), „Sacrum «według potrzeb»” (zob. s. 83-101), „«Potoczna» religijność” (zob. s. 103-119) i „To, czego nie widać, czy to, czego nie ma? O religijności w przekazie medialnym” (zob. s. 121-142). W części tej autorka kieruje uwagę na kwestionowanie realnego odniesienia do transcendencji, skutkujące poszukiwaniem tożsamości i wypełnianiem sakralnych potrzeb przez różne obiekty dostępne w przestrzeni kulturowej. Usunięcie personalistycznie i bytowo rozumianej relacji z Bogiem zostaje zastąpione religijnością wypływającą z archaicznych dążeń człowieka, który otacza osobliwym, świeckim „kultem” wielorakie elementy codziennego życia, nie wyłączając sfery świata cyfrowego (medialności czy cyborgizacji).

Odejście od realnej, osobowej kondycji człowieka skutkuje nieuchronnym kryzysem tożsamości i poszukiwaniem podstaw stabilności jednostki. Tematyka ta na wiele sposobów pojawia się w dramatach, a jej analizy wypełniają część drugą studium. Już w samym tytule tej części autorka zwraca uwagę na kryzys antropologiczny, który dosięga jednostkę, rzutuje na jej status społeczny, powoduje trudności w sytuacjach rodzinnych, w radzeniu sobie z cierpieniem i lękiem przed śmiercią, a także niepowodzenia w realizacji misji i powołania oraz zagubienie drogi życiowej. Zagadnienia te omawiane są w następujących rozdziałach:

„Imię O(o)jca i S(s)yna. Wokół kryzysu tożsamości” (zob. s. 145-168), „O współczesnym synu marnotrawnym, który zatrzymał się w drodze” (zob. s. 169-188), „Cierpienie, ofiara, poświęcenie – «Słowa, słowa, słowa?»” (zob. s. 189-212), „«Homo religiosus» w stanie kryzysu. Na przykładzie bohaterów w sutannie” (zob. s. 213-242).

W części trzeciej, zatytułowanej „Na rozwidleniu dróg”, postawiony został problem istoty dramatu religijnego. Punktem odniesienia refleksji podejmowanej w tym zakresie jest trudne do zlekceważenia ujęcie konstytutywnych cech dramatu religijnego (chrześcijańskiego) dokonane przez Irenę Sławińską. W części tej pojawia się też rozległe dziś rozważana kwestia apokryfu, stosunku tekstów do kanonu – między innymi pretekstu i inspiracji, modyfikacji czy falsyfikacji. Wiąże się to również z trudnym odniesieniem tych zjawisk do zagadnienia chrześcijańskiego kerygmatu. W pozostałych rozdziałach: „Stare problemy w nowym dramacie – w kontekście wyróżników dramatu religijnego” (zob. s. 245-263), „Wokół kanonu – o strategii apokryficznej” (zob. s. 265-301), „Každy ma swoją modlitwę” (zob. s. 303-316) i „Między zdradą a wiernością” (zob. s. 317-343), autorka podejmuje kwestię zastępowania „rdzenia” chrześcijaństwa przez jego wielorakie modyfikacje. Analizuje przykłady duchowego błędzenia i tworzenia lokalnych idolatrii. Mowa jest o wygórowanych aspiracjach, „poprawianiu” Boskiego porządku i Boskiego świata oraz o mechanizmach zakłamywania i aksjologicznego uwodzenia. Bohaterowie ostatnich rozdziałów książki w wyrazisty sposób prezentują kwestie zarysowane w jej wcześniejszych partiach.

W zakończeniu Joanna Michalczuk podsumowuje zasadnicze ustalenia dokonane w poszczególnych częściach dysertacji. Uzasadnia też podjęcie kluczowej kwestii zapowiedzianej w tytule. W końcowych zdaniach studium podkreśla pozytywny wymiar problematyki sakralnej dramatów, zawsze

w jakimś stopniu zwróconych ku nadziei. Rozprawa eksponuje zagadnienie przesłania oraz organizacji treściowej owych dramatów (postacie, fabułę, sytuacje), inne aspekty ich poetyki natomiast zostały zredukowane i przywoływane są tylko w niektórych okolicznościach analitycznych. Autorka nie trudzi czytelnika trybem interpretacyjnego „dowodzenia”. Na ogół samą analizę poprzedza omówieniem problemu właściwego dla danej części studium i wyznaczeniem kontekstów badawczych. Tego typu rozwiązanie podnosi walory informacyjne tekstu.

Koncepcja pracy świadczy o wyjątkowo sprawnym i dogłębnym ujęciu problematyki sakralnej omawianych tekstów. Zdecydowała o tym – oprócz zastosowanej w rozprawie metody – wskazana tu już wcześniej rozległość kontekstów z różnych dziedzin wiedzy. Autorka zgromadziła liczne opracowania, stanowiska badawcze, użyteczne rozwiązania kwestii teoretycznych i interpretacyjnych. Na uznanie zasługuje trafność ich adaptacji i efektywne wykorzystanie w postępowaniu naukowym. Wartość rozprawy wiele zawdzięcza sprawności analitycznej i doświadczeniu badawczemu, jakie Joanna Michalczuk zdobyła w trakcie swojej drogi akademickiej (między innymi przygotowując studium o dramaturgii Tymoteusza Karpowicza). W efekcie otrzymaliśmy książkę ważną, przemyślaną, wartościową dla danej dyscypliny i przyszłych badań. Stylistykę pracy cechuje bogactwo wyrazu, wnikliwość badawcza oraz sugestywność języka. Rzecz została napisana zgodnie z najlepszymi kanonami badań literackich w Polsce.

Kontakt: Zakład Teorii Literatury i Wiedzy o Sztuce, Instytut Filologii Polskiej i Kulturoznawstwa, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, ul. Jagiellońska 11, p. 6, 85-067 Bydgoszcz
Tel. 52 3229839, wew. 18
E-mail: rjstrzel@ukw.edu.pl
https://www.ukw.edu.pl/pracownicy/stro na/ryszard_strzelecki/